

Sorgens forstummelse

Sophus Helle

Jeg har altid været optaget af sorg. Det var ved at tænke over sorg at jeg kom på ideen til mit speciale, til min første bog, til min nuværende forskning.

Derfor takkede jeg straks ja, da jeg blev bedt om at anmelde den stoiske filosof Senecas værk om sorg, *Trøsteskrift til min mor Helvia*, der forelægger i en ny dansk oversættelse for første gang siden 1658. Værket er et brev, Seneca sendte til sin mor for at lindre hendes sorg, da han i år 41 e.v.t. blev landsforvist til Korsika.

Og så var sorg pludselig overalt. Fra en dag til den anden kom alle mine samtaler til at handle om sorg. Broderparten af min vennegruppe er syriske unge, der bor i Berlin, og deres sind hvirvler om Gaza. De sørger for de dræbte civile på begge sider af konflikt, men deres sorg for de døde i Gaza flammer kraftigere op af, at følelsen konstant bliver nedkæmpet.

Politiet i Berlin har gentagent og brutalt undertrykt vigilier for palæstinensiske civile, blandt andet ved at stampe på stearinlys, skubbe og chikanere demonstranter og tilsprøjte journalister, der forsøgte at dokumentere politivolden, med peberspray. Onsdag d. 18. oktober blev 174 demonstranter anholdt efter sammenstød med politiet, ti minutters gang fra min lejlighed.

Både Tyskland og Frankrig har regeringerne forbudt demonstrationer, der udtrykker støtte for den palæstinensiske sag. Som Martin Tønner bemærker for Berlingske d. 19. oktober, er det særligt bemærkelsesværdigt, idet netop de to lande traditionelt har været ytringsfrihedens bolværker – og i Frankrigs tilfælde dens ophavsland.

Men for mig er det mest slående, at støtte for dens palæstinensiske sag udvides til at indfatte sorg over dræbte palæstinensiske civile. Det er det tydeligste eksempel, man kunne ønske sig på, at sorg er politisk. D. 10. februar beskrev jeg i disse spalter Judith Butlers teori om, at der i offentlig tale sondres mellem liv, man må sørge over, og liv, der må forblive usørgelige. Det virkede dengang abstrakt og teoretisk, men det er pludselig blevet skræmmende konkret.

At sørge over dræbte palæstinensere er ikke politisk, fordi den sorg retfærdiggør repressalier eller terror: intet retfærdiggør terror. Det er politisk – ifølge tysk og fransk politi utåleligt politisk – fordi det indebærer en anerkendelse af, at deres liv fortjener sorg.

I disse dage er det os magtpåliggende at tænke over sorg, at tale om sorg, at forklare vores sorg og at forstå hinandens sorg. Vi må forsøge at bruge sorgen, ikke til at sortne vores sind, men som en fordring til

forståelse, som en åbning til nåde og til nødhjælp.

Sorgens filosofi, der har Seneca som en af sine grundpiller, er altså mere relevant end nogensinde for. Men hvad betyder det at læse Senecas forsøg på at undertrykke sorg i lyset af den aktive undertrykkelse af sorg, vi pt. ser i Europas største lande? For at besvare det spørgsmål, må vi først forstå hvad Seneca mente.

En af grundtankerne i græsk filosofi er, at guderne har ret. Det er en ide, der allerede udtrykkes hos tidlige tænkere som Parmenides: hvor menneskernes begrænsede forstand ser forvirring, bevægelse, op- og nedgang, ser guderne en permanent og urokkelig orden. Og guderne har altid ret.

Kaos er en krusning på verdens overflade; under den overflade er der stilstand og vedholdenhed, som i Aristoteles' uforanderlige dyrearter eller ideernes verden hos Plato. Det er en grundtanke, som de filosofiske skoler, der florerede i oldtiden, udviklede i forskellige retninger.

En af de retninger fik navnet *ataraxia*, en gudelignende sindsro, hvor man forbliver upåvirket af verdens omskiftelighed. Tre skoler – stoikerne, epikuræerne og skeptikerne – forfulgte det følelsesmæssige mål med deres respektive filosofiske midler.

Stoikernes bud var, at man måtte indse, at verden er styret af en altomfattende rationel plan, der skiftevis omtales som Gud, Skæbnen og Ånden (*pneuma*). Alle mennesker er udstyret med en sjæl, som har et slægtskab med det guddommelige og med hvilken vi kan forstå altings bagvedliggende rationalitet.

Verden er dog også præget af tilfælde og foranderlighed. Der skildres således mellem skæbnen, der styrer det, som *skal* ske, og tilfældet, der styrer det, som *kan* ske og som i sidste ende er ligegyldigt. Lykke, eller rettere *ataraxia*, opnås ved at indse den skildring og ikke lade sig påvirke af tilfældets luner.

Man må som god stoiker evigt stræbe efter at gøre sig ligeglads over for den ydre verden, der er tilfældets legeplads: penge, udseende, helbred, bosted, selv venskaber kan alle mistes og har derfor ingen iboende værdi. Har man tilstrækkeligt ringeagt over verdslige goder, vil man ikke sørge over deres tab.

Kun indre dyder, såsom visdom og mod, har virkelig værdi, fordi vi selv har kontrol over vores indre. Den stoiske vismands motto er: 'Alt hvad jeg ejer, bærer jeg i mig selv'. At være ulykkelig, herunder at sørge, er at afvige fra den tilstræbte *ataraxia*, hvor man forstår og er ét med verdens rationelle indretning.

Derfor må sorg bekæmpes, og det er det, Seneca sætter sig for i brevet til hans mor. Ordet *bekæmpes* skal tages bogstaveligt. Seneca beskriver til tider sit trøsteskrift som medicin, der skal kurere sorgens sygdom, men hans yndlingsmetafor er krig. Sorg er fjenden, og filosofi det våben, man vinder krigen med.

Moren havde ellers rigeligt at sørge over. Seneca oplister de tab, hun måtte lide – hendes mor, bror, mand og tre af hendes børnebørn – før hun mistede sin søn til eksilet, for at minde hende om, at hun som

garvet soldat allerede har udkæmpet dette slag mange gange før.

Lucius Annaeus Seneca kom fra en velhavende familie og havde succes som taler og advokat, før han blev valgt ind i det romerske senat, der dog havde mistet meget af sin magt under det nye kejserstyre. Men under kejser Caligula og Claudius faldt han i unåde og blev anklaget for at have haft en affære med Caligulas søster.

Han blev sendt i eksil og levede otte år på Korsika, indtil han i år 49 e.v.t. blev taget til nåde igen og givet den prestigefulde stilling som tutor for den kommende kejser Nero. Efter at have tjent Nero som betroet hofmand i mange år, blev han i år 65 anklaget for at have deltaget i en sammensværgelse mod ham og påbudt at tage sit eget liv.

I dag huskes Seneca først og fremmest som en filosof, der i sine skuespil og breve udforskede hvordan man kunne leve efter stoiske principper og hvad der sker når man afviger fra dem. Brevene, herunder trøsteskriftet til Helvia, var ikke kun personlige beskeder, men var tiltænkt den bredere offentlighed. Seneca bruger altså sin mors sorg som en anledning til at forklare stoicismens principper.

Alt det, Helvia tror, at han har mistet i sin landsforvisning – sit hjem, sine besiddelser, sit gode ry – er ligegyldige for ham. Eksil behøver ikke at være en byrde, for mennesker har altid vandret. Fattigdom behøver ikke at være en byrde, for mange store filosoffer levede i selvpålagt fattigdom. Og vanære behøver ikke at være en byrde, for vismand kærer sig ikke om pøbels vrangforestillinger.

Med logiske argumenter og eksempler fra græsk og romersk historie forsøger

Seneca at se sin situation fra et mere abstrakt perspektiv, hvor intet, der ved første øjekast synes pinefuldt, i virkeligheden er det. I den afsluttende passage sammenligner han sin strategi med sjælens himmelflugt: fra det ophøjede, gudelignende perspektiv, som filosofien giver ham, generer de jordiske omskifteligheder ham ikke.

Som de konstante krigsmetaforer antyder, er dette »abstrakte« perspektiv ret så kønnet. Den sjælelige fasthed og viljestyrke som Seneca opfordrer læseren til beskrives eksplicit som maskuline træk, og hvis han forventer, at Helvia tager dem til sig, er det fordi hun på prisværdig vis er hævet over »kvindelige« laster som forfængelighed og følsomhed.

Det er derfor ikke overraskende, at stoicismen, eller snarere et misforstået afkog deraf, er blevet populær i den del af internettet, der går under navnet *manosphere*: højreorienterede og antifeministiske fora. Men det er kun én del af en generel genopblomstring af stoicisme, som vi i Danmark har set med Svend Brinkmann og oversættelsen tidligere på året af et andet stoisk hovednavn, Epiktet.

Susanne Høeg har oversat *Trøstebrev til Helvia* med en brusende sans for Senecas sætninger, og forsynet værket med en letlæst lyntur af stoicismens historie, skrevet i samarbejde med Mette Leonard Høeg. Et særligt spændende nedslag i denne historie handler om Birgitte Thott, en adelsfrue og humanist, der i 1658 oversatte Seneca samtlige prosaværker til dansk.

Efterskriftet ender med, at Høeg og Høeg præsenterer neostoicismen, som den

er blevet udviklet af bl.a. den amerikanske filosof Martha Nussbaum, som en passende filosofi for det 21. århundrede, og nærmere bestemt for det, de kalder den »antropocæne meningskrise«.

I takt med, at vores globaliserede og klimasmadrede verden bliver stadig mere kaotisk, er stoicismen for dem et meningsfuldt modsvar, der opfordrer os til at tage vores etiske ansvar alvorligt samtidig med, at vi følelsesmæssigt giver slip på det, vi ikke kan styre.

Men hvad vindes og hvad går tabt, når stoicismens syn på sorg bruges til at forstå moderne politik? Kan stoicismens tillid til en rationel skæbne hjælpe os i mødet med meningsløs gru? Eller sagt på en anden måde, er der noget egentligt forhold mellem den sorg, jeg læser om hos Seneca, og den sorg, jeg en time senere hører om hos mine venner?

De sidste ugers begivenheder har gjort mig endnu mere mistænksom, end jeg allerede var, over for Senecas grundprojekt: at undertrykke sorg. Når Tysklands ordensmagt forsøger at bestemme hvilken sorg, der må og ikke må få taletid, får jeg den tanke, at sorgens forstummelse er suspekt som filosofisk projekt.

Men Senecas ærinde er ikke at sige, at nogle former for sorg bør tillades, mens andre må bekæmpes: han bekriger sorg i alle sine former. Men når man ser billeder af israelske og palæstinensiske spædbørn, der er blevet ofre for denne vanvittige voldsspiral, virker det umenneskeligt at påstå, at sorg er en forkert reaktion.

Men det er netop pointen. Det er et umenneskeligt projekt, Seneca forfølger, idet han mener, at man for at opnå sand indsigt må hæve sig over menneskelige følelser og anlægge et mere ophøjet, objektivt, gudelignende perspektiv. Hvis det vitteligt er guddommeligt at tilgive, som Alexander Pope skrev, kan begge sider være nødt til at stræbe efter umenneskelig guddommelighed før krigen får en ende.

Den passage, jeg fandt mest provokerende i Høeg og Høegs efterskrift handler om det, de ser som en af stoicismens styrker: at den befri os fra en ansvarsfølelse, som i den moderne, sammenvævede verden har vokset sig umenneskelig stor.

Stoicismens insisteren på at adskille det, vi kan styre, fra det, vi intet kan gøre ved, og som vi mentalt og emotionelt må adskille os fra. Måske ville den brutale nedslagtning af civile på begge sider af konflikten i Mellemøsten falde i kategori nr. to: en del af den overudvidede ansvarsfølelse, stoicismen kan hjælpe os med at studse.

Men det er netop den sorg, der rammer mig og mine venner, som sætter os i gang med at indsamle penge til nødhjælp. Det er rigtigt, at sorg ikke sætter os fri, men måske har vi ikke brug for at være mere fri. Måske har vi brug for at blive presset til at tage vores medmenneskelig ansvar mere alvorligt.

Og dog. Seneca var ikke kvietist. Tværtimod: han blev sendt i eksil netop fordi han brugte årtiet på at kæmpe de politiske kampe, der betød noget for ham. At være skeptisk over for sine følelser og køligt kunne se situationen fra den anden side af kan være til gavn og ikke hindring for ens

politiske projekt – hvad det projekt end måtte være.

Men så alligevel. Jeg kan ikke aflægge mig følelsen af, at Senecas krigsmetafor ikke blot er ordpynt, der illustrer hans tanker, men afgørende for de tankers væsen. Han er i krig med sorg fordi han grundlæggende er i krig med alt: den stoiske vismand er ophøjet, men alene, som en gud blandt mennesker, og evigt i konflikt med sine egne instinkter.

‘Alt hvad jeg ejer, bærer jeg i mig selv’: stoicismen fordrer en forestilling om, at vi er bedst, når vi er adskilte fra andre. For Seneca er eksilet en idealtilstand, fordi det efterlader ham alene med masser af tid til at tænke. Når han er blandt andre, er han plaget af de svære følelser, som opstår i medmenneskeligt samvær, og i krig med de følelser.

Sorg kan blødgøre os. Sorg kan minde os om hvor meget vi betyder for hinanden. Sorg kan altid forvrides til grusom hævn-gerrighed, men det kan også holdes fast i sårbarhed. Og denne sårbare sorg er som voldens dynd, der vokser sig op og tilsander kampgejsten.

I oldtidseposserne er det oftest mænd, der kæmper, og kvinder, der sørger. Deres sorg søger at standse krigen, så at der vil være mindre at sørge over. Det er derfor, mændene lukker deres ører til sorgen. Hvis man vil forblive kæmpende, alene, mandig, sindsfast, må man skille sig af med sorg. Men hvis man vil have volden og undertrykkelsen til at stoppe, må man give plads til sorg.